

The Role of Happiness and Vitality in Workplace Discipline from the Islamic Perspective

Abbas Shafiei / Associate Professor at the Department of Management, Research Institute of Hawza and University
sahasani1414mj@gmail.com

Seyyed Abolfazl Hasani / Assistant Professor at the Department of Management, The Imam Khomeini
Institute for Education and Research s.a.hasani@iki.ac.ir

✉ **Baz Mohammad Mohammadi** / PhD Student of Management, Al-Mustafa International University

Received: 2024/10/08 - **Accepted:** 2024/12/08

bazmuhammad71@yahoo.com

Abstract

From the Islamic perspective, employees' vitality and joy are critical factors in workplace discipline. Islamic teachings emphasize positive, constructive, and morale-boosting happiness that fosters order and discipline. A positive correlation exists between "vitality and joy" and "order and discipline". Organizations with joyful employees exhibit greater discipline, while dispirited employees fail to maintain order or utilize their potential. Using thematic analysis, this descriptive-analytical study addresses this question: "What is the role of happiness and vitality in workplace discipline from the Islamic perspective?" The research findings show that vitality and joy significantly enhance workplace discipline. The need for joy is essential in all life aspects, particularly in organizational settings.

Keywords: work discipline, vitality and joy, organizational employees, Islamic perspective.

نقش شادی و نشاط در انضباط کاری کارکنان از منظر اسلام

sahasani1414mj@gmail.com

s.a.hasani@iki.ac.ir

bazmuhammad71@yahoo.com

عباس شفیعی / دانشیار گروه مدیریت پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

سیدابوالفضل حسینی / استادیار گروه مدیریت مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

* باز محمد محمدی / دانشجوی دکتری مدیریت جامعه المصطفی العالمیه

دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷ - پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۸

چکیده

شادابی و نشاط کارکنان سازمان یکی از عوامل مهم انضباط کاری در سازمان از منظر اسلام است. در آموزه‌های دینی به شادی‌های مثبت، سازنده و نشاط‌آور انسان که به وسیله آن نظم و انضباط حاصل می‌شود، عنایت و توجه ویژه شده است. میان «شادابی و نشاط» و «نظم و انضباط» رابطه مثبت وجود دارد؛ یعنی در هر سازمانی که کارکنانش از شادابی و نشاط برخوردار باشند، نظم و انضباط هم در آن سازمان وجود خواهد داشت و کارکنان بی‌نشاط، کسل و بی‌حال نمی‌توانند نظم و انضباط لازم را در سازمان داشته باشند و از استعدادهای نهفته خویش بهره کافی ببرند. این پژوهش با هدف پاسخ به این سؤال که «نقش شادی و نشاط در انضباط کاری کارکنان از منظر اسلام چیست؟» با روش توصیفی - تحلیلی به صورت تحلیل مضمون انجام گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شادابی و نشاط کارکنان نقش بسیار مهم در انضباط کاری کارکنان از منظر اسلام دارد؛ همچنین نیاز به شادی و نشاط در همه عرصه‌های زندگی، مخصوصاً در زندگی سازمانی، امری لازم و ضروری است.

کلیدواژه‌ها: انضباط کاری، شادابی و نشاط، کارکنان سازمان، منظر اسلام.

مقدمه

در دین مقدس اسلام به تمام نیازهای طبیعی و فطری انسان‌ها توجه شده و مسیرهای کمال، سعادت و کامیابی دنیوی و اخروی آن‌ها ترسیم گردیده است. در آموزه‌های دینی به شادی و نشاط که هماهنگ با فطرت انسان‌ها در تمام زندگی است، توجه و عنایت خاصی شده است (بیستونی، ۱۳۸۴، ص ۶). از سوی دیگر، رعایت نظم و انضباط در سازمان از منظر اسلام امر ضروری و لازم است و اگر کسانی بخواهند بی‌انضباطی کنند و به‌طور خودسرانه عمل نمایند، هر چقدر هم مدیر لایق و شایسته‌ای باشند، شیرازه کارها به‌هم می‌ریزد. بسیاری از شکست‌ها و ناکامی‌ها که دامنگیر جمعیت‌ها و گروه‌ها و لشکرها شده، به سبب بی‌انضباطی و تخلف از دستور مافوق بوده است و مسلمانان نیز طعم تلخ تخلف از این دستور را بارها در زمان پیامبر ﷺ یا بعد از او چشیده‌اند که روشن‌ترین آنها داستان شکست احد به سبب بی‌انضباطی گروه اندکی از جنگجویان بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۴۷). در این تحقیق به این مسئله پرداخته شده است که شادی و نشاط در سازمان نقشی بسیار مهم و ارزنده در انضباط کاری و جلوگیری از تخلف و بی‌انضباطی کارکنان سازمان دارد.

بیان مسئله

می‌توان از «شادی و نشاط» به‌عنوان محرکی در زندگی یاد کرد و آن را عامل رشد و موفقیت و ابزاری برای نظم و انضباط در کار و فعالیت بیشتر و افزایش توانایی انسان دانست؛ زیرا شادی و نشاط به‌معنای سرحال بودن و سرزندگی و حال و حوصله و میل و رغبت به کار داشتن است که در فعالیت و تکاپو آشکار می‌شود (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۸۸-۸۹). از طرفی، انضباط کاری به‌معنای سامان‌پذیری، آراستگی و نظم و ترتیب در کار و پرهیز از هرگونه کسالت، سستی و بی‌سامانی در کار است؛ یعنی هر کاری را به‌جا و به‌موقع انجام دادن است (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲).

مشکل اصلی در سازمان‌های امروزی فقدان انضباط کاری کارکنان سازمان است؛ یعنی برخی از کارکنان با اخلال و کارشکنی باعث بی‌نظمی و بی‌انضباطی و به‌هم‌ریختگی امور می‌شوند و بهترین سازمان‌ها که اصل انضباط کاری در آن حاکم نباشد، توفیقی کسب نخواهند کرد و جز اتلاف نیرو بهره‌ای نخواهند برد. یکی از دلایل بی‌انضباطی و به‌هم‌ریختگی امور در سازمان، خستگی شدید و بیش از اندازه جسمی و روحی کارکنان سازمان بر اثر کار و فعالیت‌های روزانه است که بر کارایی و بهره‌وری آنها تأثیر منفی می‌گذارد. برای رهایی از این وضعیت و برقراری نظم و انضباط در سازمان، لازم است که بخشی از اوقات انسان به شادی و نشاط اختصاص داده شود تا روح او صفا و طراوت یابد و سرحال و سرزنده و با میل و رغبت، بدون کسالت و تنبلی، به کار و فعالیت روزمره خود بپردازد. انضباط کاری هم چیزی جز این نیست که در کارها نظم و ترتیب باشد و از کسالت و سستی و بی‌سامانی پرهیز شود. پس همان‌طور که جسم انسان خسته می‌شود و نیاز به استراحت دارد، روح انسان نیز به تفریح، ورزش و شادی و نشاط نیازمند است. شادی و نشاط باعث سرحالی و سرزندگی انسان می‌شود که اثرش در انجام فعالیت‌های مرتب و منظم روزانه او ظاهر می‌گردد.

با توجه به مطالب فوق، سؤال اصلی پژوهش این است که «نقش شادی و نشاط در انضباط کاری کارکنان سازمان از منظر اسلام چیست؟» در این تحقیق به بررسی نقش شادابی و نشاط کارکنان سازمان بر انضباط کاری از منظر اسلام، با توجه به آیات و روایات، پرداخته شده است. از آنجاکه شادی یکی از عوامل شادابی و نشاط است، در اینجا به تعریف شادی و نشاط و مفاهیمی که با شادابی و نشاط ارتباط دارد، پرداخته شده است.

ادبیات نظری تحقیق

الف) تعریف شادی و نشاط از نظر لغت و اصطلاح

در *لغت‌نامهٔ دهخدا* «شادی» به شادمانی، خوشحالی، مسرت، نشاط و طرب معنا شده است و شادی حالت مثبتی است که در انسان به وجود می‌آید و در مقابل غم و اندوه قرار دارد (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱۳، ص ۱۹۸۷). در فرهنگ بزرگ سخن «شاد» به معنای بدون غم و اندوه، خوشحالی، مسرور، شادی و خوشی آمده است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۵، ص ۴۳۹۹). «شادی» نیز به وضع حالت شاد، شاد بودن، خوشحالی، سرور و شوق معنا شده است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۵، ص ۴۴۰۲). فرق بین «شادی» و «نشاط» این است که شادی یکی از عوامل شادابی و نشاط است. همان‌طور که در حدیث هم آمده، شادی باعث وجد و نشاط در انسان می‌شود. در فرهنگ *فشردهٔ سخن*، «نشاط» این‌گونه معنا شده است: ۱. شادی، خوشی و سرزندگی؛ ۲. میل، عزم و شوق (انوری، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۲۴۳۴). در فرهنگ عمید «نشاط» به معنای شادمانی کردن، سبکی و چالاکی، شادی، خوشی و خوشحالی آمده است (عمید، ۱۳۶۳، ص ۱۱۶۰).

از نظر اصطلاح، بیشتر نظریه‌پردازان معاصر تعریف رایجی از شادی و شادابی ارائه کرده‌اند که به قضاوت کلی دربارهٔ زندگی یا به میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی اطلاق می‌شود. «هر انسانی مطابق جهان‌بینی و اندیشهٔ خویش، اگر به چیزهای مورد علاقه‌اش برسد، در خود حالتی احساس می‌کند که "شادی" نام دارد. شادی احساس مثبتی است که از حس ارضا و پیروزی به دست می‌آید» (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۲۵). به نظر وینهوون، شادمانی به قضاوت فرد از درجه یا میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی‌اش اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر، شادمانی به این معناست که فرد چقدر زندگی خود را دوست دارد (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۲۹). آلن کار معتقد است که شادابی حالت روانی مثبتی است که با سطح بالای رضایتمندی از زندگی، سطح بالای عاطفهٔ مثبت و سطح پایین عاطفهٔ منفی مشخص می‌شود (کار، ۱۳۸۷، ص ۱۰۴).

از منظر دین اسلام، شادی حالت ابتهاج و نشاطی است که تحت تأثیر عوامل مختلف بر انسان عارض می‌شود که در آن حالت، روح انسان به درجهٔ رضایت و گشایش می‌رسد و آدمی را از تبلی می‌رهاند و سرزنده و سرحال می‌سازد (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۳۳). در خصوص تعریف شادی از منظر اسلام، دقیق‌ترین تعریف سخنی است از امام علی علیه السلام که می‌فرماید: «السُّرُورُ يَبْسُطُ النَّفْسَ وَيُثَبِّرُ النَّشَاطَ»؛ یعنی شادی باعث انبساط روح و ایجاد وجد و نشاط می‌شود (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۱۹). در مقابل، غم و اندوه انبساط خاطر را از بین می‌برد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لَغَمٌ يَقْبِضُ النَّفْسَ وَيَطْوِي الْأَنْبِطَاطَ» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۱۱۳). با الهام از این دو روایت می‌توان به تعریف شادابی و نشاط از منظر دین دست یافت: «شادی عبارت

است از هیجانات مثبت درونی که انقباض روانی را از بین می‌برد و موجب انبساط خاطر و شادابی و نشاط می‌شود» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ص ۲۰)؛ یعنی سرزندگی و آمادگی روحی فرد بانشاط و شاداب برای کار و تلاش بیشتر می‌شود.

ب) مفهوم انضباط از نظر لغت و اصطلاح

«انضباط» در لغت به معنای سامان گرفتن، بنوا شدن، خوب نگاه داشته شدن، نظم داشتن، پیوستگی و مطبوعی، نظم و انتظام، ترتیب و درستی، عدم هرج و مرج، سامان‌پذیری و آراستگی آمده است (دهخدا، ۱۳۴۱، ج ۸، ص ۴۱۲). «انضباط» در اصطلاح عبارت است از: الف) قدرت تنبیه کارکنان خاطی که باید در سازمان وجود داشته باشد تا بتوان از طریق آن کارکنانی را که قوانین و مقررات اداری را زیر پا می‌گذارند، تنبیه نمود؛ ب) رفتار منظم و مرتب برآمده از جو و شرایط خاص سازمان که کارکنان را ملزم می‌کند تا رفتار معقول و مقبول و در چهارچوب قوانین و مقررات در پیش گیرند؛ ج) ابزاری است در دست سرپرست برای وادار کردن کارکنان به اصلاح رفتار نامطلوب و اتخاذ رفتار مناسب و مطابق با استانداردهای وضع شده در سازمان. با اعمال انضباط است که کارکنان وادار به رعایت قوانین و مقررات اداری و اتخاذ رفتاری مناسب و مطابق با استانداردهای وضع شده در سازمان می‌شوند (سعادت، ۱۳۸۹، ص ۳۰۶).

تعریف مختار: انضباط عبارت است از رفتار منظم و مرتب و معقول و مقبول که با رعایت قوانین و مقررات سازمان حاصل می‌شود.

ج) مفهوم انضباط کاری

انضباط کاری در سازمان عبارت است از پابندی افراد به هنجارهای سازمانی و بایدها و نبایدهای مربوط به مقررات سازمان. به تعبیر دیگر، انضباط کاری به میزان پابندی کارکنان به هنجارها و ضابطه‌های درونی‌شده کاری اطلاق می‌شود و یک محرک داخلی و گرایش درونی است که در افراد ایجاد مسئولیت می‌کند. افراد دارای انضباط کاری رعایت هنجارهای کار را بدون اعمال نظارت از سوی دیگران یک وظیفه تلقی کرده، به آن عمل می‌کنند (یوسف‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۴۱). در تعریف دیگر انضباط کاری عبارت است از سامان‌پذیری، آراستگی، نظم و ترتیب در کار و پرهیز از هرگونه سستی و بی‌سامانی در کار. پس انضباط کاری یعنی هر کاری را به‌جا و به‌موقع انجام دادن (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲).

تئوری‌های مطرح در باب شادی و نشاط

در زمینه شادی و نشاط از منظر دین سه رویکرد وجود دارد: ۱. رویکرد افراطی و مجاز شمردن هر شادی و نشاطی در زندگی انسان؛ ۲. رویکرد تفریطی به دین مبنی بر مخالفت دین با هر شادی و نشاط، که ناشی از عدم شناخت درست آموزه‌های دینی است؛ ۳. رویکردی متعادل، واقع‌گرا و علمی به دین، که شادی و نشاط را با ارائه بایدها و نبایدها برای فرد و اجتماع مجاز شمرده است (زینی ملک‌آبادی و نیل‌ساز، ۱۳۹۰، ص ۶۶).

در رویکرد افراطی، هر نوع شادی و نشاطی مجاز شمرده شده است؛ حتی شادی‌های مغرورانه و گناه‌آلود. خداوند می‌فرماید: «قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ» (قصص: ۷۶)؛ قوم قارون به او گفتند: این همه شادی

مغرورانه مکن، که خداوند شادی کنندگان مغرور را دوست نمی‌دارد. همین‌طور است شادمانی‌های کاذب و زود گذر. شادمانی کاذب در ظاهر شادمانی و نشاط است، اما در واقع غم و اندوه است: «ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ» (غافر: ۷۵)؛ این [عذاب] برای آن است که به ناحق در زمین شادی می‌کردید و از روی غرور و مستی به خوشحالی می‌پرداختید. و نیز شادی برای حیات دنیا، که در قرآن از آن به جیفه، لهو و لعب، سراب و... تعبیر شده است و این حاکی از کم‌ارزشی دنیاست: «وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ» (رعد: ۲۶)؛ آنها [کافران] به زندگی دنیا، شاد (و خوشحال) شدند؛ درحالی که زندگی دنیا در برابر آخرت، متاع ناچیزی است» (زینی ملک‌آبادی و نیل‌ساز، ۱۳۹۰، ص ۵۸-۶۰).

رویکرد تفریطی به دین به استناد برخی از روایات صوفیانه است که نمی‌تواند هیچ ارتباطی با قرآن کریم و پیشوایان اسلام داشته باشد. آنان تفریح کردن و نشاط در زندگی داشتن را نقطه ضعف برای یک مسلمان می‌دانستند؛ تاجایی که دین را دین غم و ماتم برای مسلمانان معرفی کردند (صیفوری و فلاحتی، ۱۳۹۰، ص ۸۷).

پیشینه پژوهش

در منابع اسلامی درباره شادی و نشاط تحقیقات زیادی صورت پذیرفته است؛ از جمله:

محمدی ری‌شهری (۱۳۹۱) در کتاب *الگوی شادی از نگاه قرآن و حدیث* به الگوی شادی در اسلام، نگاه عمومی به شادمانی و اندوه، موانع شادمانی، درمان اندوه، عوامل شادمانی و... پرداخته است.

خبازی (۱۳۹۰) در کتاب *شادی و رسانه؛ مبانی، آسیب‌ها و راهکارها* به حدود شرعی، عقلی و عرفی شادی و نشاط، فواید شادی و نشاط، و آسیب‌های شادی و نشاط پرداخته است.

بیس‌تونی (۱۳۸۴) در کتاب *شادی و آرامش از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه* به مفهوم‌شناسی شادی و آرامش، برخی عوامل آرامش، عوامل اضطراب و افسردگی، شادی و نشاط از دیدگاه نهج البلاغه، و شادی و نشاط در سیره معصومین علیهم‌السلام پرداخته است.

فرحزاد نیز در کتاب *نشاط و شادی* به هشت گفتار درباره نشاط و شادی پرداخته است.

طاهریان و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «عوامل مدیریتی و سازمانی مؤثر بر شادی و نشاط در دانشگاه‌ها و تأثیر آنها بر تولید علم» به بررسی عوامل مؤثر بر افزایش شادی و نشاط اعضای هیئت علمی و دانشجویان دانشگاه و نیز ارتقای تولید علم پرداخته‌اند (طاهریان و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۹). صیفوری و فلاحتی (۱۳۹۰) نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی اهمیت و ضرورت شادی و نشاط از دیدگاه قرآن، روایات و تعلیم دینی» به این مطلب پرداخته‌اند که اسلام به هیچ‌وجه با شادی و نشاط مخالفتی ندارد و نیاز به شادی و نشاط نیازی غریزی است و بدون نشاط، نه امور دنیوی انسان به انجام می‌رسد و نه امور اخروی. همین‌طور، شادی و نشاط ماده تغییر جامعه و تکامل درونی انسان‌هاست. در جامعه خوشحال و خرسند، تولید بهتر، اشتغال بیشتر و اقتصاد سالم‌تر خواهد بود (صیفوری و

فلاحی، ۱۳۹۰، ص ۵۴). زینی ملک‌آبادی و نیل‌ساز (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «جایگاه شادی و نشاط در قرآن و روایات» به تقسیم شادی و نشاط از منظر اسلام به ممدوح و مذموم پرداخته و معتقدند که نگاه قرآن و روایات به شادی‌های ممدوح، مثبت است (زینی ملک‌آبادی و نیل‌ساز، ۱۳۹۰، ص ۵۰).

درباره نظم و انضباط نیز پژوهشگران تحقیقات زیادی انجام داده و این موضوع را، هم از منظر اسلام و هم از منظر مدیریت علمی به بحث گذاشته‌اند؛ مخصوصاً در بیشتر کتاب‌های مدیریت منابع انسانی در جهان غرب یک فصل از کتاب را به بحث انضباط اختصاص داده‌اند. در اینجا به برخی از این آثار اشاره می‌شود:

محمد علیزاده و داود بشیرزاده (۱۴۰۲)، *انضباط اداری از دیدگاه اسلام*. این کتاب درباره انضباط اداری از دیدگاه اسلام مطالبی را مطرح کرده و ماهیت انضباط، رویکردها به انضباط، انواع انضباط و... در آن بحث شده است. حسینی سیاهکلرودی (۱۳۹۹)، *مبانی دینی نظم و انضباط در نیروهای مسلح (مؤلفه‌ها، اصول و شاخصه‌ها)*. این کتاب در رابطه با نیروهای مسلح جمهوری اسلامی نوشته شده است. نویسنده تمایز نیروهای مسلح در نظام اسلامی با دیگر نیروهای مسلح را مکتبی و انقلابی بودن آنها می‌داند. لطیفی (۱۳۹۲) در کتاب *مبانی و اصول نظم و انضباط در سازمان* با نگاه پارادایمی کلان و خرد به بحث نظم و انضباط اجتماعی، مبانی فلسفی نظم و انضباط در مدیریت، پژوهش‌های اسلامی درباره نظم و انضباط، مفهوم نظم و انضباط در سازمان، اصول حاکم بر نظم و انضباط کارکنان و... پرداخته است. یوسف‌زاده (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان *اسلام، نظم و انضباط اجتماعی به مفهوم‌شناسی نظم و انضباط*، پیش‌شرط‌های بحث نظم و انضباط اجتماعی، نظم اجتماعی در اسلام و... پرداخته است. سعادت (۱۳۸۹) فصل دوازدهم کتاب خود با عنوان *مدیریت منابع انسانی* را به بحث «انضباط: اصلاح رفتار نامطلوب کارکنان» اختصاص داده است. در این کتاب به تعریف انضباط، دیدگاه‌های انضباطی، فرایند انضباط و مؤلفه‌های آن پرداخته است.

اما آنچه این تحقیق را از سایر تحقیقات متمایز می‌کند، این است که در این تحقیق به بررسی نقش شادی و نشاط در انضباط کاری کارکنان سازمان از منظر اسلام پرداخته شده است و نگارنده تا آنجا که بررسی کرده، کسی را نیافته است که در این زمینه تحقیق کرده باشد. این تحقیق از این حیث تحقیق تازه‌ای است که می‌خواهد به بررسی نقش شادی و نشاط در انضباط کاری از منظر آیات و روایات بپردازد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

وجود نظم و انضباط، برای ادامه جریان صحیح کارها و برای هر نوع اداره و سازمانی ضرورت دارد. به‌طور مسلم مراعات نظم و عواملی که نظم را حاکم کند، در کارهای جمعی ضروری است و بدون نظم و انضباط، کار دست جمعی مختل می‌ماند (اختری، ۱۳۷۳، ص ۱۲۹-۱۳۱). شادی و نشاط یکی از عواملی ایجاد نظم و انضباط در سازمان است؛ زیرا شادی و نشاط به معنای سرحال بودن و سرزندگی و میل و رغبت داشتن به کار است که در فعالیت و تکاپوی انسان آشکار می‌شود و جزء نیازهای اساسی و فطری انسان است؛ ضرورتی است که به زندگی انسان معنا می‌بخشد

و عاملی است که به انسان این توانایی را می‌دهد که در مسیر کمال و تعالی خود بکوشد و در این راه از شادابی و نشاط لازم برخوردار باشد تا بر سختی‌ها و مشکلات این راه چیره شود (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۳۶).

شادی همان نشاط و انبساط درونی است که از آرامش خاطر و رضایت باطن حکایت می‌کند. چه کسی از افراد انسان می‌تواند بگوید که به این احساس رضایت باطنی و آرامش درونی نیاز ندارد؟ اگر کسی به ارزش و اهمیت این هدیه الهی به انسان آگاه باشد، هرگز نمی‌تواند از آن چشم ببوشد. اسلام دین فطرت است و به همه نیازهای طبیعی و فطری انسان توجه ویژه دارد و نه تنها این نیاز را به رسمیت شناخته، بلکه پیروان خود را بارها به شادی‌های مثبت و سازنده دعوت کرده و آن را عاملی برای ایجاد نظم و انضباط و توفیق و پیشرفت انسان در مسیر کار و تلاش دانسته است (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۳۷)؛ لذا یکی از عوامل مهم نظم و انضباط در سازمان، شادی و نشاط کارکنان است که امری لازم و ضروری و مطابق با فطرت انسان است و دین اسلام هم که مطابق همه نیازهای فطری و طبیعی انسان است، شادی‌های مثبت و سازنده را به رسمیت شناخته است.

روش تحقیق در این پژوهش

هدف از پژوهش حاضر بیان نقش شادابی و نشاط در انضباط کاری کارکنان سازمان از منظر اسلام است و اینکه بین شادابی و نشاط و انضباط کاری رابطه وجود دارد؛ به این معنا که اگر کارکنان سازمان از شادابی و نشاط برخوردار باشند، انضباط کاری در سازمان محقق خواهد شد؛ برعکس، اگر کارکنان سازمان سست، کاهل، تنبل و بی‌حال باشند، از انضباط کاری در سازمان خبری نخواهد بود. برای این منظور، از روش توصیفی - تحلیلی با رویکرد تحلیل مضمون استفاده شده است و ابزار گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است. در این پژوهش، ابتدا با مطالعه ادبیات نظری مربوط به موضوع تحقیق، طی مراحل زمینه‌های لازم برای ورود به این پژوهش فراهم شده است؛ سپس با مراجعه به منابع دینی، مخصوصاً آیات و روایات، به دسته‌بندی و کدگذاری مطالب پرداخته شده است تا به مفاهیم پایه و اصلی برسیم؛ بعد با تحلیل و تلخیص مضامین پایه به مضمون سازمان‌دهنده و طبقه‌بندی شده می‌رسیم و از مفهوم سازمان‌دهنده به مفهوم فراگیر (اصول حاکم بر کل متن) دست می‌یابیم تا به سؤال اصلی پژوهش، یعنی «نقش شادی و نشاط در انضباط کاری کارکنان از منظر اسلام چیست؟» پاسخ داده شود. شادابی و نشاط کارکنان سازمان با شاخص‌ها و ویژگی‌های آن، به عنوان یکی از عوامل انضباط کاری در سازمان شناخته شده است و در به کارگیری از آیات و روایات سعی شده است که تا حد امکان به ظاهر مفهوم استناد شود و در این راستا از تفاسیر معتبر، مثل مجمع‌البیان، تفسیر المیزان، تفسیر نمونه و سایر تفاسیر استفاده شده است.

۱. تجزیه و تحلیل داده‌ها (بررسی ابعاد، مؤلفه‌ها، کارکردها)

۱-۱. تفاوت شادابی و نشاط با شادی از دیدگاه اسلام

شادی و نشاط ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ به گونه‌ای که شادی را می‌توان یکی از عوامل شادابی و نشاط دانست. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «السُّرُورُ يَبْسُطُ النَّفْسَ وَيُثْبِتُ النَّشَاطَ»؛ (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۱۹)؛ شادی باعث انبساط خاطر

و سبب نشاط انسان می‌شود. در بیشتر اوقات، این دو واژه را به یک مفهوم در نظر می‌گیرند؛ ولی میان این دو حالت روانی انسان تفاوت وجود دارد. شادی، که معادل عربی آن فرح و سرور است، به معنای خوشحالی و خشنودی است که نمود آن بیشتر در خنده و تبسم است؛ ولی نشاط و شادابی به معنای سرحال بودن و سرزندگی و میل و رغبت داشتن به کار است که در فعالیت و تکاپو آشکار می‌شود (خبازی، ۱۳۹۰، ص ۸۸). دلیل بر این تفاوت، روایاتی است که با تکیه بر آنها می‌توان به روشنی به دوگانگی این دو واژه پی برد:

امام جعفر صادق علیه السلام می‌فرماید: «النَّشَاطُ وَصِدَّةُ الْكَسَلِ وَالْفَرَحُ وَصِدَّةُ الْحَزَنِ» (ابن بابویه قمی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۵۹۱)؛ نشاط، ضد آن کسالت است و شادی، ضد آن اندوه است. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «عَلَيْكَ يَا ذِمَّانَ الْعَمَلُ فِي النَّشَاطِ وَالْكَسَلِ» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۴۴)؛ به عمل [خود] ادامه بده؛ چه در حال نشاط و چه در حال سستی و کاهلی. آن حضرت نشانه‌های ریاکار را چنین برمی‌شمارد: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ثَلَاثُ عِلَامَاتٍ لِلْمُرَائِي يَنْشَطُ إِذَا رَأَى النَّاسَ وَيَكْسَلُ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ وَيَجِبُ أَنْ يُحْمَدَ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۷۳)؛ ریاکننده سه علامت دارد: وقتی تنهاست، تنبل و بی‌حال است؛ وقتی کسی نزد اوست، بانشاط و سرحال است و دوست دارد در همه کارها ستایش شود.

این روایات، نشاط را که یکی از عواملی نظم و انضباط است، در برابر کسالت بیان کرده‌اند. بنابراین از مقابله این واژه‌ها درمی‌یابیم که در روایات، نشاط به معنای سرزندگی، فعالیت، جنب‌وجوش و حال و حوصله داشتن برای کارها، به‌ویژه انجام عبادت است. نشاط گاهی پیش از عمل است و موجب شروع در عمل می‌شود و گاهی پس از شروع کار است و باعث تطویل و نیکو به‌جا آوردن آن می‌شود. در روایات فراوانی از کسالت، سستی و کاهلی، که انضباط کاری را از بین می‌برد، نهی شده و دلیل آن نیز چنین بیان شده است: «از تنبلی بپرهیزید؛ زیرا تنبلی ضرر دنیا و آخرت را به‌دنبال دارد؛ کلید هر شر است و موجب کم‌بهره بردن از دنیا می‌شود».

۱-۲. فیزیولوژی شادی و نشاط

در بحار الانوار از قول امام رضا علیه السلام روایتی نقل شده است: «وَأَصْلُ الْحُزْنِ فِي الطَّحَالِ وَأَصْلُ الْفَرَحِ فِي الثَّرَبِ وَالْكَلْبَتَيْنِ وَمِنْهُمَا عِرْقَانِ مُوصِلَانِ إِلَى الْوَجْهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۹، ص ۳۱۰)؛ اصل حزن در طحال (سپرز) است و اصل فرح در چربی و پیه نازک اطراف روده و شکمبه و در دو کلیه است و از آن دو، دو رگ به صورت وصل شده‌اند و از آنجا فرح و حزن ظاهر می‌شوند. در طب الرضا نیز آمده است: «ثرب» گوشت نازک و پوست‌هایی است که روی معده و روده‌ها و عروق و شرائین را می‌پوشاند؛ ابتدایش دهان معده و انتهایش معاء (روده) پنجم است که «قولون» نامیده می‌شود و جهت اینکه فرح و خوشی از اینجا پیدا می‌شود، آن است که به‌واسطه کثرت عروق و شرائین، خون و رطوبت بدن به‌سوی کلیه جذب می‌شود و سبب صفا و روشنی خون می‌گردد و خون را رقیق و لطیف کرده، روح را شاد و منبسط می‌سازد (امیدی نقلبری، ۱۳۹۵، ص ۴).

۱-۳. اجزای شادی و نشاط

به‌منظور افزایش سطح شادی، باید اجزای شادی شناخته شوند. یکی از تازه‌ترین تحقیقات بیان می‌کند که شادی از سه جزء تشکیل شده است: سهم عوامل ژنتیکی تقریباً پنجاه درصد، عوامل محیطی تقریباً ده درصد و سهم فعالیت‌های آگاهانه در حدود چهل درصد است. این سه عامل اصلی روی سطح دائمی شادی اثر خواهند گذاشت. پس این سه عامل عبارت‌اند از: نقطه ثابت، شرایط زندگی و فعالیت‌های آگاهانه (با نیت قبلی).

الف) نقطه ثابت: بزرگ‌ترین سهم شادی، در عوامل ژنتیکی است که این عامل را «نقطه ثابت» می‌نامند؛ یعنی سطح معین و ثابتی از شادی از والدین به ارث می‌رسد و موروثی است؛

ب) شرایط زندگی: شامل عوامل ملیتی، جغرافیای و فرهنگی منطقه‌ای است که فرد در آن زندگی می‌کند؛ همچنین شامل عوامل جمعیت‌شناسی؛ مانند سن، جنسیت و قومیت است؛

ج) فعالیت‌های آگاهانه: شلدان این عامل را این‌گونه تعریف می‌کند: این سطح دسته‌ای وسیع از فعالیت‌هایی است که مردم انجام می‌دهند یا در فکر انجام آنها هستند. رفتارها و فعالیت‌های فراوانی وجود دارند که افراد برای انجام آنها انرژی صرف می‌کنند. این فعالیت‌های مجزا را که افراد برای انجام آنها وقت و انرژی صرف می‌کنند، «فعالیت‌های آگاهانه» می‌نامند. این فعالیت‌ها مستلزم صرف انرژی‌اند؛ یعنی خودبه‌خود انجام نمی‌شوند. در واقع، تفاوت اصلی بین عامل شرایط زندگی و فعالیت‌های آگاهانه، اتفاقی بودن آن است. عامل‌های شرایط زندگی تقریباً تصادفی‌اند؛ اما عامل‌های آگاهانه در اختیار خود فرد هستند (زارعی متین و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۸).

از آنجا که در این تحقیق از روش تحقیق «تحلیل مضمون» استفاده شده است و در این روش ابتدا کدگذاری انجام می‌شود و مفاهیم پایه به‌دست می‌آید و از تلخیص مفاهیم پایه مفاهیم سازمان‌دهنده یا طبقه‌بندی‌شده و از مفاهیم سازمان‌دهنده مفاهیم فراگیر به‌دست می‌آید. مراحل روش «تحلیل مضمون» - که روش مختار در این پژوهش است - در جدول‌های ۳-۱ نشان داده شده است:

جدول ۱: متن اصلی و مفاهیم پایه

متن اصلی	مفاهیم پایه
«مَلَاقَةُ الْإِخْوَانِ نُشْرَةٌ وَلَقِيْلُ الْعَقْلِ وَإِنْ كَانَ نَزْرًا قَلِيْلًا» (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۳۲۹)	دیدار با دوستان زمینه را برای شادابی و نشاط انسان فراهم می‌کند.
«تَنْظِفُوا بِالْمَاءِ مِنَ الْمَتْنِ الرِّيحَ الَّذِي يَتَأَذَّى بِهِ تَهْتَدُوا أَنْفُسَكُمْ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ص ۹۹)	لزوم نظافت بدن و لباس در اسلام
«النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ... وَمُحَادَّةُ الرِّجَالِ» (برقی، ۱۳۷۱، ص ۱۵)	شادابی و نشاط در ده چیز است که یکی از آنها گفت‌وگو با اهل نظر است.
«النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ... وَالسَّوَاكُ» (برقی، ۱۳۷۱، ص ۱۵)	نشاط و شادابی در ده چیز است و یکی از آنها مسواک زدن است.
«عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ذَكَرْنَا الْأَخْذَ مِنَ النَّشَارِ فَقَالَ نُشْرَةٌ وَهُوَ مِنَ السَّنَةِ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۱۵)	امام صادق علیه السلام فرمود: گرفتن شارب باعث نشاط می‌شود و از سنت پیامبر صلی الله علیه و آله است.
«النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ... وَغَسْلُ الرَّأْسِ بِالْخَطْمِي فِي الْحَمَامِ وَغَيْرِهِ» (برقی، ۱۳۷۱، ص ۱۵)	شادابی و نشاط در ده چیز است و یکی از آنها شستن سر با گیاه خطمی در حمام و غیر آن است.
«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الرِّيحَ الطَّيِّبَةَ تَشْدُ الْقَلْبَ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ص ۵۱۰)	استعمال بوی خوش دل را قوت می‌بخشد.
«النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ الْمَشْيَ وَالرُّكُوبَ وَالْإِرْتِمَاسَ فِي الْمَاءِ» (برقی، ۱۳۷۱، ص ۱۵)	توجه مدیران به ورزش که باعث شادابی و نشاط کارکنان سازمان است.

توجه مدیران به تفریح و تفرج و حقوق کافی که باعث نشاط کارکنان سازمان است.	«وَالنَّظَرُ إِلَى الْخَضِرَةِ وَالْأَخْلِ وَالشَّرْبِ وَالنَّظَرُ إِلَى الْمَرْأَةِ الْحَسَنَةِ ... وَمُحَادَّةِ الرِّجَالِ» (برقی، ۱۳۷۱، ص ۱۵)
رنگ‌های آبی، سبز، و زرد نشاط‌آفرین است.	«بِقَرَّةٍ صَفْرَاءَ فَاقِعَ لَوْنُهَا تَسِرُ النَّاطِرِينَ» (بقرة: ۶۹)
شاد کردن مسلمانی باعث حفظ انسان از آفات دنیا و ترس‌های آخرت می‌شود و (این شادی) در کفن و در هنگام حشر و نشر (قیامت) با اوست.	«عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مِنْ فَرَحٍ مُسْلِمًا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْفَرَحِ صُورَةً حَسَنَةً تَقِيهِ آفَاتِ الدُّنْيَا وَأَهْوَالَ الْآخِرَةِ تَكُونُ مَعَهُ فِي الْكُفْرِ وَالْحَشْرِ وَالنَّشْرِ» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۲، ص ۶۴)
ادخال سرور بر دل مؤمنان از محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند است.	«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِدْخَالُ السُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (کلینی، ۱۴۰۷، ص ۱۸۹)
برنامه‌ریزی برای زندگی و تقسیم اوقات. شادابی و نشاط که از لذت‌های حلال به‌دست می‌آید، انسان را قادر می‌سازد بر انجام اعمال سایر ساعات.	«اجْتَهِدُوا أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعَ سَاعَاتٍ ... وَسَاعَةٌ تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ وَبِهَذِهِ السَّاعَةِ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ السَّاعَاتِ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ص ۱۴۰۳)
این دل‌ها همانند تن‌ها خسته می‌شوند. برای شادابی و نشاط آن به سخنان تازه حکیمانه روی آورید.	«إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَبْدَانُ فَابْتَغُوا لَهَا طَرِافَ الْحِكْمَةِ» (نهج البلاغه، حکمت ۱۹۷)

جدول ۲: مفاهیم پایه و مفاهیم سازمان‌دهنده

مفاهیم پایه	مفاهیم سازمان‌دهنده
دیدار با دوستان زمینه را برای شادابی و نشاط انسان فراهم می‌کند.	روابط اجتماعی سالم در سازمان باعث شادابی و نشاط کارکنان می‌شود.
شادابی و نشاط در ده چیز است که یکی از آنها گفت‌وگو با دیگران است.	
نشاط و شادابی در ده چیز است و یکی از آنها مسواک زدن است.	
امام صادق ع فرمود: گرفتن شارب باعث شادابی و نشاط می‌شود و از ست پیامبر ع است.	بهداشت فردی، نظافت و آراستگی ظاهری باعث شادابی و نشاط کارکنان سازمان می‌شود.
شادابی و نشاط در ده چیز است و یکی از آنها شستن سر با گیاه خطمی در حمام و غیر آن است.	
استعمال بوی خوش دل را قوت می‌بخشد.	
ورزش‌هایی مانند پیاده‌روی، سوار کاری و شنا باعث سلامت جسم کارکنان سازمان و شادابی و نشاط آنها می‌شود.	توجه مدیران به ورزش کارکنان سازمان باعث شادابی و نشاط کارکنان می‌شود.
توجه مدیران به مسافرت، تفریح و تفرج و پرداخت حقوق کافی باعث شادابی و نشاط کارکنان سازمان می‌شود.	توجه مدیران به تفریح و مسافرت کارکنان سازمان باعث شادابی و نشاط می‌شود.
رنگ‌های آبی، سبز، و زرد نشاط‌آفرین است.	
شاد کردن مسلمانی باعث حفظ انسان از آفات دنیا و ترس‌های آخرت می‌شود و (این شادی) در کفن و در هنگام حشر و نشر (قیامت) با اوست.	شاد کردن مسلمانان و مؤمنان
ادخال سرور بر دل مؤمنان از محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند است.	
برنامه‌ریزی برای زندگی و تقسیم اوقات. شادابی و نشاط که از لذت‌های حلال به‌دست می‌آید، انسان را قادر می‌سازد بر انجام اعمال سایر ساعات.	برنامه‌ریزی در سازمان و در زندگی
این دل‌ها همانند تن‌ها خسته می‌شوند. برای شادابی و نشاط آن به سخنان تازه حکیمانه روی آورید.	

جدول ۳: مفاهیم سازمان‌دهنده و فراگیر

مفاهیم سازمان‌دهنده	مفاهیم فراگیر (عوامل شادابی و نشاط کارکنان سازمان)
روابط اجتماعی در سازمان باعث شادابی و نشاط می‌شود.	۱. روابط اجتماعی کارکنان سازمان
بهداشت فردی، نظافت و آراستگی ظاهری باعث انضباط کاری می‌شود.	۲. بهداشت فردی و آراستگی ظاهری کارکنان سازمان
توجه مدیران به ورزش کارکنان سازمان باعث شادابی و نشاط کارکنان می‌شود.	۳. توجه مدیران به ورزش کارکنان در سازمان
توجه مدیران به تفریح و مسافرت کارکنان سازمان باعث شادابی و نشاط می‌شود.	۴. توجه مدیران به مسافرت و تفریح کارکنان سازمان
شاد کردن مسلمانان و مؤمنان	۵. شاد کردن دیگران در سازمان
برنامه‌ریزی در سازمان و در زندگی	۶. برنامه‌ریزی در سازمان و در زندگی

۲. توجه به عوامل شادی و نشاط کارکنان سازمان

۲-۱. روابط اجتماعی کارکنان سازمان

یکی از عوامل شادابی و نشاط کارکنان سازمان که زمینه‌ساز انضباط کاری است، دیدار با دوستان و روابط اجتماعی خوب است. دیدار با دوستان زمینه را برای شادابی و نشاط انسان فراهم می‌کند و روابط اجتماعی را در سازمان مستحکم‌تر می‌کند: «عن أبا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ بْنِ مُوسَى عليه السلام يَقُولُ: مُلَاقَاةُ الْإِخْوَانِ نُشْرَةٌ وَلَقَبِيحٌ لِلْعَقْلِ وَإِنْ كَانَ نَزْرًا قَلِيلًا» (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۳۳۹)؛ امام جواد علیه السلام می‌فرماید: دیدار دوستان مایهٔ نشاط و پرورش دهندهٔ عقل و خرد است؛ اگرچه اندک باشد. در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام «گفت‌وگو با دیگران» عامل ایجاد شادی و نشاط شمرده شده است: «النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ... وَمُحَادَاةُ الرِّجَالِ» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴)؛ شادابی و نشاط در ده چیز است...؛ و [یکی از آنها] گفت‌وگو با دیگران [است]. در این روایات، گفت‌وگوی ساده و دیدار هرچند اندک، نشاط‌آفرین دانسته شده است (پسندیده، ۱۳۹۱، ص ۸۲). دید و بازدید با دوستان و گفت‌وگو با دیگران روابط اجتماعی کارکنان سازمان را ارتقا می‌بخشد و باعث شادابی و نشاط کارکنان سازمان می‌شود؛ کسالت و سستی را از بین می‌برد و نظم و انضباط را محقق می‌سازد.

۲-۲. بهداشت فردی و آراستگی ظاهری کارکنان سازمان

یکی دیگر از عوامل شادابی و نشاط انسان در سازمان توجه به حوزهٔ بهداشت فردی و آراستگی ظاهری است. آراستگی ظاهری به معنای منظم و مرتب بودن و هماهنگ، آماده و مهیا بودن است که به‌نوعی با نظم و انضباط هماهنگ است. دین مقدس اسلام اهمیت زیادی برای حوزهٔ بهداشت و نظافت ظاهری قائل است و آن را باعث شادابی و نشاط می‌داند:

۱. در آموزه‌های دینی به پاکیزگی اهمیت بسیاری داده شده؛ تا حدی که نظافت جزئی از ایمان به‌شمار رفته است. در این میان به پاکیزگی بدن و لباس سفارش بسیاری شده است؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «بدن خویش را با آب پاکیزه کنید تا بوی بد شما موجب اذیت دیگران نشود» (دانشمند، بی‌تا، ص ۲۲-۲۳). آموزه‌های دینی همچنین به بهداشت دهان و دندان بسیار اهمیت می‌دهد و مسواک زدن را در این امر مؤثر می‌داند و آن را باعث شادابی و نشاط می‌شمارد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ... وَالسَّوَاكُ» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴)؛ نشاط و شادابی در ده چیز است... و [یکی از آنها] مسواک زدن [است].

۲. در آموزه‌های دینی به گرفتن شارب توصیه شده است و آن را نیز زمینه‌ساز شادابی و نشاط دانسته‌اند: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: ذَكَرْنَا الْأَخْذَ مِنَ الشَّرَابِ فَقَالَ نُشْرَةٌ وَهُوَ مِنَ السَّنَةِ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۱۱۴)؛ در مجلسی در محضر امام صادق علیه السلام سخن از گرفتن شارب به میان آمد. امام علیه السلام فرمود: این عمل باعث نشاط بوده و از سنت پیامبر صلی الله علیه و آله است.

۳. یکی دیگر از عوامل ایجاد شادابی و نشاط در حوزهٔ بهداشت، شستن سر با گیاه خطمی در حمام است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ... وَغَسْلُ الرَّأْسِ بِالْخَطْمِيِّ فِي الْحَمَّامِ وَغَيْرِهِ» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴)؛ شادابی و نشاط در ده چیز است... و [یکی از آنها] شستن سر با گیاه خطمی در حمام و غیر آن [است].

۴. در روایتی از امام علی (ع) استعمال بوی خوش و نظافت و شست و شو یکی دیگر از عوامل شادابی و نشاط ذکر شده است: «التَّطَيُّبُ نُشْرَةٌ وَالْعُسْلُ نُشْرَةٌ» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۲). پس بهداشت فردی و آراستگی و نظافت ظاهری یکی از چیزهای است که زمینه شادابی و نشاط را فراهم می کند. حتی در پوشیدن لباس های تمیز و انتخاب نوع لباس باید به رنگ های لباس نیز توجه کرد و لباس هایی را برگزید که زمینه شادابی و نشاط را در افراد فراهم می کنند (پسندیده، ۱۳۹۱، ص ۸۶). کسالت و سستی که ضد شادابی و نشاط است، پیامدهای ناگوار زیادی را به دنبال دارد که یکی از آنها سستی در کارهای سازمانی، بی نظمی و بی انضباطی کارکنان سازمان است.

۲-۳. توجه به ورزش کارکنان سازمان

یکی از عوامل مهم شادابی و نشاط کارکنان که باعث نظم و انضباط در سازمان می شود، توجه مدیران به ورزش کارمندان سازمان است. امام صادق (ع) به سه شاخص بسیار مهم درباره شادابی و نشاط، که همه جنبه ورزشی دارند، اشاره کرده است. ایشان می فرمایند: «النُّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ الْمَشْيِ وَالرُّكُوبِ وَالْإِثْمَاسِ فِي الْمَاءِ» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴). این شاخص ها عبارت اند از: ورزش پیاده روی، ورزش سوارکاری و ورزش شنا که نقش بسیار تعیین کننده ای در شادابی و نشاط انسان در همه امور زندگی، از جمله در زندگی سازمانی دارند؛ زیرا آثار ورزش در سلامت و پیشگیری از بیماری ها و انحرافات و پر کردن اوقات فراغت بر کسی پوشیده نیست. ورزش به ویژه ورزش هایی مثل پیاده روی، دو، سوارکاری، شنا، کوهنوردی، نرمش صبحگاهی و... فواید بسیاری دارند؛ از جمله می توان به کاهش فشار خون، کنترل وزن، تقویت دستگاه عروقی، جلوگیری از پوکی استخوان، به تأخیر افتادن ناتوانی جسمی ناشی از سالخوردگی، افزایش امید به زندگی، ارتقای عزت نفس، و از همه مهم تر، نشاط و شادابی و احساس توانمندی اشاره کرد (دیماتو، ۱۳۷۸، ص ۳۹۲). تحقیقات ثابت کرده است که ورزش علاوه بر جنبه سلامتی و زیبایی شناختی باعث می شود که ورزشکاران از آن لذت ببرند و خلقتشان بهبود پیدا کند و نشاط بیشتری بیابند (آرگایل، ۱۳۸۳، ص ۱۸۷).

پس ورزش باعث نشاط و شادابی بدن است و انسان را از نظر روحی و روانی سرزنده و شاداب می کند و باعث تقویت اراده انسان و پویایی او می شود و انسان را از کسلی و بی حالی که ضد نظم و انضباط است، بیرون می آورد و بهره وری کار را در انسان افزایش می دهد. ورزش کیفیت زندگی را بهبود می بخشد و به زندگی آرامش و نشاط می دهد. بسیاری از مردم می گویند هنگامی که به طور منظم ورزش می کنند، خواب آرام بخش و نشاط آوری دارند.

۲-۴. توجه به تفریح و مسافرت کارکنان سازمان

یکی دیگر از مؤلفه های شادابی و نشاط کارکنان که باعث نظم و انضباط در سازمان می شود، تفریح و تفرج است. روح انسان به تفریح و تفرج نیاز دارد؛ به طوری که تفریحات سالم از بهترین شادی ها و لذت های سالم و نشاط آور انسان است. انسان با دیدن مناظر زیبای طبیعت، گل های رنگارنگ، درختان سرسبز، آبشارهای زیبا، شکوفه های

شاداب، کوه‌ها و هزاران منظره زیبایی دیگر به وجد و نشاط می‌آید. مسافرت و تغییر مکان زندگی، آب‌وهوا و دیدن مناطق و منظره‌های جدید، در نشاط روحی و سلامت جسمانی و تقویت روح و از بین رفتن افسردگی و کسالت روح و درمان بعضی بیماری‌های روحی بسیار مؤثر است (زینی ملک‌آبادی و نیل‌ساز، ۱۳۹۰، ص ۶۳).

تفریح و مسافرت از برنامه‌هایی است که در شادی و نشاط افراد سازمان تأثیر شگرفی دارد؛ چراکه تفریح و مسافرت بر جنبه‌های مختلف جسمی و روحی و روانی انسان‌ها تأثیر دارد (لو و آرگایل). روان‌شناسان شادی دریافتند که بزرگسالان انگلیسی که فعالیت‌های تفریحی جدی داشتند، نسبت به افرادی که این فعالیت‌ها را نداشتند، شادتر بودند. در تحقیق دیگری که توسط ریچ و زاتر انجام گردید، مشخص شد که فعالیت‌های تفریحی قوی‌ترین منبع برای رضایت از زندگی هستند و کسانی که به فعالیت‌های تفریحی مطلوب می‌پردازند، تجارب لذت‌بخش آنها افزایش می‌یابد و زندگی شادی را احساس می‌کنند (آرگایل، ۱۳۸۳، ص ۱۸۴).

در آموزه‌های دینی و اسلامی به تفریح و تفرج و مسافرت و استعمال بوی خوش توجه خاصی صورت گرفته و به آن توصیه شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «وَالنَّظَرُ إِلَى الْخَضِرَةِ وَالْأَكْلُ وَالشَّرْبُ وَالنَّظَرُ إِلَى الْمَرْأَةِ الْحَسَنَاءِ» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴)؛ یعنی یکی از عوامل مهم شادابی و نشاط، نگاه کردن به طبیعت سرسبز و خوردن و آشامیدن و نگاه کردن به همسر است. در روایت دیگر، حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «التَّطَيُّبُ نَشْرَةً وَالْعُسْلُ نَشْرَةً وَالنَّظَرُ إِلَى الْخَضِرَةِ نَشْرَةٌ وَالرُّكُوبُ نَشْرَةٌ» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۲)؛ یعنی استعمال بوی خوش، شست‌وشو کردن تمام بدن، نگاه به سبزه و سوارکاری مایه شادابی و شکوفایی‌اند. از مجموع این روایات می‌توان این بهره را برد که تماشای طبیعت به دلیل داشتن رنگ‌های جذاب مثل سبز، آبی و زرد و همچنین طبیعی و واقعی بودن، اثر ویژه‌ای در آرامش روحی و روانی انسان دارد و باعث شادابی و نشاط می‌شود. در قرآن کریم نیز به شادی‌آور و نشاط‌آور بودن رنگ زرد اشاره شده است: «بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ» (بقره: ۶۹)؛ گاوی زردرنگ یکدست که بینندگان را مسرور می‌سازد. در تحقیقات دانشمندان نیز ثابت شده است که رنگ‌ها در رشد گیاهان و در روحيات افراد و حتی در سلامتی جسمانی آنان دخالت دارند.

از این احادیث استفاده می‌شود که شادابی و نشاط به سازگاری انسان در سه بعد خلقی و خلقی و رفتاری اطلاق می‌گردد. انسان شاداب کسی است که از نظر اخلاقی در محیط خانه و سازمان خوش‌برخورد و شاداب باشد؛ چنان‌که از نظر خلقی و ظاهری نیز باید شادی و شادابی در چهره او نمایان بوده، از نظر ظاهری زیبا و تمیز باشد؛ مثل پوشیدن لباس تمیز، مسواک زدن، حمام کردن و استفاده از عطر؛ و در نهایت، رفتارهای او نیز هم در محیط خانه و هم در سازمان شادی‌آور و شادی‌آفرین باشد؛ یعنی مشکلات سازمان و بیرون خانه را به داخل خانه نبرد و همین‌طور مشکلات داخل منزل را به سازمان نیاورد و در هر حال رفتارش به‌گونه‌ای باشد که هم در سازمان و هم در خانه شادی‌آور باشد.

۲-۵. شاد کردن مسلمانان و مؤمنان

یکی از عوامل شادی و نشاط در سازمان، شاد کردن ارباب رجوع است؛ یعنی کارکنان سازمان با اخلاق خوش و برخورد نیکو با ارباب رجوع و انجام دادن کار آنها به‌صورت منظم و منضبط و سر وقت، زمینه شادی و نشاط راه هم برای خوشان و هم برای ارباب رجوع فراهم می‌کنند. ابن‌بابویه از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود:

مَنْ فَرَحَ مُسْلِمًا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْفَرَحِ صُورَةً حَسَنَةً تَقِيهِ أَفَاتُ الدُّنْيَا وَأَهْوَالُ الْآخِرَةِ تَكُونُ مَعَهُ فِي الْكُفْرِ وَالْحَشْرِ وَالنَّشْرِ حَتَّى تَوْفِّقَهُ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ فَيَقُولَ لَهُ مَنْ أَنْتَ فَيَقُولُ لَوْ أُعْطِيَتْكَ الدُّنْيَا لَمَا كَانَتْ عَوْضًا لِمَا قُمْتُ لِي بِهِ فَيَقُولُ أَنَا الْفَرَحُ الَّذِي أَدْخَلْتَهُ عَلَى أَخِيكَ فِي دَارِ الدُّنْيَا (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۲ق، ص ۶۴)؛ هر کس مسلمانی را شاد کند، خداوند از آن شادی صورت نیکویی را خلق می کند که او را از آفات دنیا و ترس های آخرت حفظ می کند که [آن صورت] در کفن و در هنگام حشر و نشر (قیامت) با اوست تا اینکه در پیشگاه خدا متوقف می شود. پس آن میت می گوید: تو کیستی؟ به خدا اگر به تو دنیا را عطا می کردم، عوضی نمی بود، برای آنچه به وسیله آن در مقابل من ایستاده ای. [در پاسخ] می گوید: من شادی ای هستم که بر برادرت در سرای دنیا داخل کردی.

تحلیل مدیریتی روایات شاد کردن دیگران

اولاً مدیران سازمان ها برای تشویق و قدردانی از زحمات کارمندان موفق، منظم و منضبط خود باید آنها را شاد کنند و یکی از راه های شاد کردن آنها این است که به پاس زحمات آنها پاداش مادی و معنوی برایشان در نظر بگیرند. این پاداش برای همیشه در ذهن کارمندان باقی می ماند و برای ماندن در سازمان بیشتر دلگرم و تشویق می شوند و در آینده هم با نظم و انضباط کامل فعالیت ها و تلاش های خود را برای انجام کارهای بهتر در سازمان افزایش می دهند؛

ثانیاً انضباط کاری عبارت است از انجام کار ارباب رجوع در سازمان بر اساس قوانین و مقررات موجود به طور منظم و منضبط در زمان وعده داده شده. این کار باعث رضایت خاطر، شادی و شادمانی ارباب رجوع می شود که یکی از دوست داشتنی ترین کارها در نزد خداوند تبارک و تعالی است؛

ثالثاً انضباط کاری به معنای گره گشایی از کار دیگران در زمان مقرر است و این امر علاوه بر شادمانی و خوشحالی ارباب رجوع، باعث احساس رضایت کارمند در پیش وجدان خود می شود که بهترین قاضی و همیشه همراه انسان است و از منظر اسلام نیز بر اساس روایات ذکر شده، اجر و ثواب و پاداش اخروی دارد.

۲-۶. برنامه ریزی در سازمان و در زندگی

یکی از عوامل مهم انضباط کاری در سازمان، برنامه ریزی در زندگی است؛ زیرا انسان ها با حرکت در مسیر تکامل و رشد عقلانی خود، به ضرورت برنامه ریزی در زندگی شخصی خود پی برده اند و آن را به منزله ابزاری در مدیریت نظام های اجتماعی مورد توجه قرار داده اند؛ زیرا برنامه ریزی یکی از مهم ترین وظایف مدیران سازمان هاست که مستلزم آگاهی از فرصت ها و تهدیدهای آتی و پیش بینی شیوه مواجهه با آنهاست. برنامه ریزی عبارت است از تعیین هدف و پیش بینی راه رسیدن به آن (رضائیان، ۱۳۹۰، ص ۱۷۸).

برنامه ریزی برای زندگی شخصی و سازمانی شادابی و نشاط را به دنبال دارد و از منظر پیشوایان دینی دارای جایگاه ویژه ای است؛ به طوری که امام رضا (ع) در این زمینه چنین می فرماید:

اجْتَهِدُوا أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعَ سَاعَاتٍ سَاعَةً لِلَّهِ لِمُنَاجَاتِهِ وَسَاعَةً لِأَمْرِ الْمَعَاشِ وَسَاعَةً لِمُعَاشِرَةِ الْإِخْوَانِ
الْثَّلَاثِ وَالَّذِينَ يَعْرِفُونَكُمْ غُيُوبَكُمْ وَيُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَسَاعَةً تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ وَبِهَذِهِ السَّاعَةِ
تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ السَّاعَاتِ (مجلسی، ۴۰۳ ق، ج ۷۵، ص ۳۴۶):

کوشش کنید که اوقات روز شما چهار ساعت باشد: ساعتی را برای عبادت و خلوت با خدا، ساعتی را برای کار و تأمین معاش، ساعتی را برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که شما را به عیب‌هایتان واقف می‌کنند و در باطن به شما خلوص نیت و صفا دارند، و ساعتی را برای تفریحات و لذایذ زندگی خود اختصاص دهید و از مسرت و شادی ساعات تفریح، نیروی انجام وظایف وقت‌ها و ساعات سه‌گانه دیگر را تأمین کنید.

این روایت به‌صراحت بیان می‌کند که شادی و نشاط لازمه پیشرفت و موفقیت در سایر عرصه‌های زندگی است؛ یعنی انسان از تفریح و استفاده از لذت‌های حلال، شادی و نشاطی را به‌دست می‌آورد و برای زمانی که در سازمان مشغول به کار و فعالیت است، نیرو می‌گیرد و در آن زمان وظایف خود را به بهترین وجه ممکن به انجام می‌رساند. علاوه بر این، حرص جمع‌آوری مال و جاه مقام دنیا شادی و نشاط را از بین می‌برد و چه‌بسا امراض جسمی و روحی را به‌دنبال دارد. همان‌طور که جسم انسان خسته می‌شود، روح او نیز گاهی خسته و بیمار می‌شود. کسالت، بیماری و افسردگی روحی انسان، محتاج به درمان است و به دارو و مرهم شادمانی و نشاط نیاز دارد.

نتیجه‌گیری

یکی از عوامل مهم انضباط کاری در سازمان از منظر اسلام، شادی و نشاط کارکنان است؛ به این معنا که اگر کارکنان سازمان از نعمت شادی و نشاط برخوردار باشند، لازمه این امر نظم و انضباط در سازمان است؛ زیرا انضباط کاری به‌معنای سامان‌پذیری، آراستگی، نظم و ترتیب در کار و پرهیز از هرگونه سستی و بی‌سامانی در کار است؛ همان‌گونه که کسالت و تنبلی، که در روایات اسلامی در مقابل شادابی و نشاط ذکر شده، آفت نظم و انضباط است؛ یعنی اگر کسالت و تنبلی از دری وارد شود، نظم و انضباط از در دیگر خارج می‌شود.

ضرورت شادی و نشاط در زندگی فردی و اجتماعی (سازمانی) انسان، به‌عنوان یکی از عوامل انضباط کاری در سازمان، با کمک متون دینی تأیید و اثبات شده است؛ زیرا زندگی یکنواخت و تحمل فشارهای کاری توسط کارکنان در سازمان، خستگی و ملال روحی روانی را به‌دنبال دارد. لذا در چنین شرایطی، انسان به شادابی و نشاط و عوامل نشاط‌آور نیازمند است؛ مانند استفاده از لذت‌های حلال، سخنان نغز و شادی‌آفرین، دیدار با دوستان، ورزش و تفریح، و مسافرت که می‌تواند از این خستگی و ملال بکاهد. این امر در روایات متعدد ذکر شده است. همین‌طور در روایات پیشوایان دینی نحوه تقسیم اوقات و ساعات شبانه‌روز به بخش‌های مختلف، که یکی از آن بخش‌ها به نشاط و شادی و لذت‌های حلال روحی و روانی اختصاص دارد، مورد عنایت قرار گرفته است که دلیل بر مثبت بودن شادی و نشاط و ضرورت آن برای انسان از دیدگاه پیشوایان دینی است.

بر مدیران سازمان‌ها لازم است که برای ایجاد نظم و انضباط در سازمان، به عوامل شادابی و نشاط کارکنان خود توجه داشته باشند و آن را تقویت کنند تا سازمان بتواند به اهداف خود برسد. همین‌طور برای اینکه سازمان‌ها بهره‌وری لازم را از فعالیت‌های شغلی کارکنان داشته باشند، باید محیطی شاداب و شادی‌آفرین را برای آنها به وجود آورند و به نیازهای روحی روانی آنها توجه داشته باشند؛ زیرا انسان، همان‌گونه که تن او خسته می‌شود و به استراحت نیاز دارد، روح و دل او نیز خسته می‌شود و به استراحت و شادابی و نشاط مجدد نیاز دارد. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَبْدَانُ فَاتَّبِعُوا لَهَا طَرَائِفَ الْحِكْمَةِ» (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۹۷)؛ این دل‌ها همانند تن‌ها خسته می‌شوند؛ برای شادابی و نشاط آن به سخنان تازه حکیمانه روی آورید. در هنگام خستگی، کسل بودن و عدم نشاط، نباید کارها و فکرهای سنگین بر آنها تحمیل شود؛ زیرا باعث بی‌نظمی و هرج‌ومرج در کارها می‌شود؛ حتی از منظر حضرت علی علیه السلام عبادات را هم نباید بر روح کسل و خسته تحمیل کرد: «إِنَّ لِلْقُلُوبِ إِقْبَالَاً وَإِدْبَاراً فَإِذَا أَقْبَلَتْ فَاحْمِلُوهَا عَلَى النَّوَافِلِ وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاقْتَصِرُوا بِهَا عَلَى الْفَرَائِضِ» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۳۴۲)؛ برای دل‌ها روی آوردن و نشاط و پشت کردن و فراری است؛ پس آن‌گاه که نشاط دارند، آن را بر انجام مستحبات وادارید و آن‌گاه که پشت کرد و بی‌نشاط است، به انجام واجبات قناعت کنید.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

ابن بابویه قمی، محمد بن علی (۱۴۰۲ق). مصادقه الاخوان. الکاظمین: مکتبه الامام صاحب الزمان العامه.

ابن بابویه قمی، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال. قم: جامعه مدرسین.

اختری، عباسعلی (۱۳۷۳) مدیریت علمی مکتبی از دیدگاه اسلام. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

امیدی نقلبری، عبدالرضا (۱۳۹۵). شادی و فرح از منظر قرآن و روایات. سومین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی. تهران:

مؤسسه سفیران فرهنگی مبین.

انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن.

انوری، حسن (۱۳۸۵). فرهنگ فشرده سخن. تهران: سخن.

آرگایل، مایکل (۱۳۸۳). روان‌شناسی شادی. ترجمه مسعود گوهری انارکی و همکاران. اصفهان: جهاد دانشگاهی.

آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ق). غررالحکم و دررالکلم. قم: دار الکتب الاسلامی.

آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶). تصنیف غررالحکم و دررالکلم. قم: دفتر تبلیغات.

برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱). المحاسن. قم: دار الکتب الاسلامیه.

بیستونی، محمد (۱۳۸۴). شادی و آرامش از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه. تهران: جوان.

پسندیده، عباس (۱۳۹۱). شادی و شادکامی از دیدگاه اسلام. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحديث.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت ع.

حسینی سباهکلرودی، قوام‌الدین (۱۳۹۹). مبانی دینی نظم و انضباط در نیروهای مسلح. قم: زمزم هدایت.

خیزای، مجید (۱۳۹۰). شادی و رسانه: مبانی، آسیب‌ها و راهکارها. قم: صداوسیما جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهش‌های اسلامی.

دانشمند، مهدی (بی‌تا). منش‌های سازمانی انضباط و امانت‌داری سازمانی با رویکرد دینی. اصفهان: امیر فدک.

دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵). ارباب امانت اخلاق اداری در نهج البلاغه. تهران: دریا.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۱). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.

دیماثتو، ام. رابین (۱۳۷۸). روان‌شناسی سلامت. ترجمه محمد کاویانی و همکاران. تهران: دانشگاه تهران.

رضائیان، علی (۱۳۹۰). مبانی سازمان و مدیریت. تهران: سمت.

زارعی متین، حسن و همکاران (۱۳۸۸). نقش دانشگاه در ایجاد عوامل مؤثر بر شادی. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۳ (۲)، ۳۷-۴.

زینی ملک‌آبادی، هادی و نیل‌ساز، نصرت (۱۳۹۰). جایگاه شادی و نشاط در قرآن و روایات. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۱ (۱)، ۶۸-۵۰.

سعادت، اسفندیار (۱۳۸۹). مدیریت منابع انسانی. تهران: سمت.

صیفوری، ویدا و فلاحتی، علی (۱۳۹۰). بررسی اهمیت و ضرورت شادی و نشاط از دیدگاه قرآن، روایات و تعالیم دینی. فرهنگ در

دانشگاه اسلامی، ۱۵ (۲)، ۸۴-۱۱۰.

طاهریان، حسین و همکاران (۱۳۹۳). عوامل مدیریتی و سازمانی مؤثر بر شادی و نشاط در دانشگاه‌ها و تأثیر آنها بر تولید علم. پژوهش

و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۰ (۲)، ۹۹-۱۱۶.

- طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق). مکارم/الاخلاق. قم: شریف رضی.
- علیزاده، محمد و بشیرزاده، داود (۱۴۰۲). انضباط اداری از دیدگاه اسلام. قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.
- عمید، حسن (۱۳۶۳). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر.
- کار، آلن (۱۳۸۷). روان‌شناسی مثبت، علم شادمانی و نیرومندی‌های انسان. ترجمه حسن پاشا شریفی، جعفر نجفی زند و باقر ثنائی. تهران: سخن.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- لطیفی، میثم (۱۳۹۲). مبانی و اصول نظم و انضباط در سازمان. تهران: دانشگاه امام صادق.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. بیروت: دار الإحياء التراث العربی.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۹۱). الگوی شادی از نگاه قرآن و حدیث. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ق). الأمالی. قم: کنگره شیخ مفید.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامی.
- یوسف‌زاده، حسن (۱۳۹۰). اسلام، نظم و انضباط اجتماعی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

